

Roskilde i europæisk middelalderperspektiv

Af Brian Patrick McGuire

For nogle år siden overværede jeg ved juletid en koncert i Roskilde Vor Frue Kirke. Jeg sad i det sydlige sideskib og betragtede de massive romanske søjler langs det andet sideskib. Danske middelalderkirker forsøger ofte at gemme deres romanske træk bag senere gotiske tilføjelser, men i Vor Frue Kirke aner man den romanske oprindelse. Søjlerne er massive og alligevel elegante i deres soliditet, og de fører tankerne hen på de nonner, som i 1100-tallets sidste årtier oplevede en ny kirke og en ny klosterorden, cistercienserne.

Hvad ved vi om disse nonner og deres kloster? Hvad ved vi i det hele taget om de bånd der knyttede Roskilde og den store europæiske middelalder sammen? Jeg ønsker i det følgende at give et indtryk af Roskilde som en del af en større helhed, og jeg har valgt at koncentrere mig om cistercienserne.

Cisterciensermunke og nonner tilhørte en orden som, bortset fra kirken selv, var den første internationale organisation i Europas middelalder. Tidligere havde mange klostre i Vesteuropa fulgt Den hellige Benedikts Regel, men der fandtes ikke nogen decideret orden for munke. Cistercienserne, derimod, indførte årlige møder eller kapitler i Cîteaux i Bourgogne med deltagelse af samtlige abbeder, sammen med regelmæssige visitatser, hvor en faderabbed aflagde kontrolbesøg i datterklostre. Efter omkring 1120 havde cistercienserne etableret et netværk af klostre, der var i regelmæssig kontakt med hinanden. De var blevet til en fasttømret klosterorden. Munke kom til Skandinavien i 1140erne, først i Sverige, og i 1144 i Herrisvad i Skåne. I 1153 kom, ifølge middelalderannaler, munke til Esrum i Nordsjælland, og i 1161 etablerede Esrum et datterkloster i Sorø.¹

Cistercienserne kom til at præge Roskilde gennem Vor Frue nonnekloster. Den nuværende kirke, som i dag gemmer sig mellem banegården og domkirken, er kun en del af en større kirke og et klosterkompleks.² Klostret er væk,

men en del af kirken har overlevet reformationens afvisning af klosterliv og en driftig bys genbrug af sine kirkelige bygninger. Cistercienserne er et bindeled mellem byen og det kristne Europa, ligesom de mange andre internationale forbindelser, som også har præget en by af Roskildes betydning.

Takket være domkirken og kongsgården var Roskilde Sjællands og det nye monarkis politiske centrum fra 1157 og ind i 1200-tallet. I det følgende vil jeg dog ikke så meget beskæftige mig med kongeriget Danmark og den magtfulde Valdemarslægt, men mere se på de åndelige forbindelser mellem forskellige aspekter af det *res publica christiana*, det kristne fællesskab, som Europa i middelalderen udviklede sig til og som Danmark blev en del af.

Inden Vor Frue blev en klosterkirke, havde den længe tjent som sognekirke og var en af de ældste stenkirker på Sjælland, måske opført omkring 1080. Det daværende Roskilde finder vi beskrevet i den enestående *Roskildekronike*, som måske blev forfattet i 1130erne af en kannik ved domkirken.³ Vi lærer krønikens forfatter at kende som en gejstlig person, der var på kant med sin samtid. Han var vred og bitter over den uro og usikkerhed som han i 1130erne måtte leve med. Noget af vreden rettes mod Roskildes bisp Peder (1124 - 34), der "satte stor pris på duelige gejstlige, men sin egen kirke gjorde han ingen gavn".⁴ Vores forfatter var muligvis modstander af de nye krav om cølibat hos præsterne. Han var under alle omstændigheder ikke begejstret for Peder Bodilsen, der forlangte cølibat og at "de som havde hustruer, skulle sende dem bort, og at de som ingen havde aldrig måtte tage sig nogen".⁵ For krønikens forfatter medførte disse krav ufordragelighed og eksiltilværelse for flere gejstlige: "... nogle blev lemlæstet, nogle blev dræbt, nogle blev jaget ud af landet, kun få beholdt deres ejendom".

Krønikens hoveddel slutter med Riko, der i 1137 eller 1138 blev biskop i Roskilde, "trods gejstliges og lægmænds indsigelser".⁶ Situationen så håbløs ud, præget som den var af borgerkrig, fanatiske kirkelige reformpartier og uegnede bispere. Fra samtidige annaler ved vi, at Roskilde på denne tid også blev hærget af venderne. Som det står så nøgternt i Lunds Annaler, 1135: *Roskyldis deuastata est a Sclauis*.⁷

Det er velkendt, at Danmark i midten af 1100-tallet havde tre konger, og at deres endelige opgør begyndte med "blodgildet" i Roskilde i 1157, hvor Knud blev slået ihjel af Svend, og Valdemar med nød og næppe undslap med livet i behold. Den urolige situation i byen fortsatte tilsyneladende efter Valdemars sejr på Grate Hede. I Saxos beskrivelse af bispevalget i 1158 er der lagt op til oprør i byen: "Det var også på det tidspunkt, at byen Roskilde eksploderede i drab og mord ..., og alle udlændinge enten blev dræbt eller jaget ud af byen".⁸ Hvem disse fremmede var siger Saxo intet om, men vi kan gætte, at det drejede sig om handlende, der måske var forhadte fordi de var mistænkt for at udnytte befolkningen økonomisk.

Roskilde var under alle omstændigheder tilsyneladende et uroligt sted i årtierne fra 1130erne til slutningen af 1150erne. Borgerkrigens parter stredes og byens befolkning deltog på forskellig vis, mens truslerne fra venderne svævede over det hele og måske fremelskede en vis paranoia overfor fremmede i al almindelighed. Jeg forestiller mig, at byen i denne periode var overladt til sig selv og at internationale kontakter mistænkeliggjordes. Udefrakom-

Bernard af Clairvaux prædiker til Cisterciensernonner. Fra en oversættelse af Bernards prædikener til italiensk, Firenze 1495. Så vidt vi ved har Bernard aldrig prædikeret til nonner, og Cistercienserordenen åbnede sig til nonner først efter Bernards død i 1153. Men en senere epoke i middelalderen mente alligevel, at Bernard kunne have prædikeret til cisterciensernonner.

mende blev betragtet som ballademagere.

Med valget af Absalon som biskop i 1158 faldt der ro over byen. Et af de første tegn herpå var oprettelsen af et nonnekloster ved Vor Frue Kirke. Takket være Saxo har vi et fyldigt referat af klostergrundlæggeren, landprovsten Isaks bevæggrunde. Han og to andre gejstlige havde været med til at krænke den tidligere Roskildebisp, Svend Normands grav, og Isaks kolleger blev hårdt straffet for deres ugerning. For at undgå at lide samme skæbne skyndte Isak sig at forsone sig med Herren gennem en bodsgerning: han skænkede betydelige jordegodser til det nye nonnekloster. Ifølge Saxo "brugte" Isak, "resten af sit liv på at holde nonnerne fast på et dydigt liv".⁹

Saxos beretning er skrevet mindst tre årtier efter begivenhederne og er præget af forfatterens forkærlighed for en god og saftig historie. Hans pointe var, at alle tre ligkrænker blev straffet, men at Isak slap billigere, angiveligt fordi han sonede en del af sin skyld gennem klosteroprettelsen. Saxo var en verdslig klerk, der i sine fortællinger udviste meget lidt sympati for klostervæsenet.¹⁰ I dette tilfælde var han ikke interesseret i at give en nærmere skildring af nonnerne, kun af klostret som led i en historie om Guds og bispens vrede.

Saxos fortælling om synd og straf er et typisk udtryk for den form for religiøsitet baseret på vrede og hævn, som præger den tidlige middelalder. Gud optræder i disse fortællinger som Det Gamle Testaments Gud, der kræver retfærdighed og bod for ugerninger.¹¹ Vi finder lignende udtryk fra dansk middelalder i nogle af de fortællinger, som Ærkebisp Eskil af Lund videregav i klostret i Clairvaux efter at han i 1177 forlod Danmark.¹² Eskil skrev bl.a., at Herren havde fremkaldt en voldsom død over en Ribebisp, der havde sluttet sig til en modpave. Han forklarede også sine egne klosterstiftelser som resultatet af en handel, han havde indgået med Jomfru Maria for at undgå helvedes ild.

Glæden ved straf og diciplin er på ingen måde begrænset til middelalderens begyndelse, men min pointe er, at kristendommen i løbet af højmiddelalderen lagde stadig mere vægt på en kærlig og tilgivende Gud.¹³ Denne Gud findes hverken i Saxos beretning eller i Eskils fortællinger: De to danske gejstlige tilhørte en tidligere form for kristendom og var tilsyneladende kun overfladisk påvirket af de

nyeste åndelige strømninger i Europa. Dette kan virke overraskende i betragtning af, at Saxo må antages at have fået en fremragende europæisk uddannelse, mens Eskil var selve cistercienserabbeden Bernard af Clairvauxs gode ven.¹⁴ Saxos og Eskils udtalelser viser dog, at deres religiøse verden var traditionel, med synd, straf og en hævn-gerrig Gud.

Hvad har så disse betragtninger at gøre med Roskildes middelalder? Fortællingen om Vor Frue Klosters grundlæggelse samt *Roskildekronikens* udsagn giver et indtryk af en gejstlighed, som var optaget af sin egen overlevelse i en hård tid. Hverken Roskilde eller krønikens forfatter eller provst Isak havde tid til eller mulighed for at skue ud i den store verden og tage hensyn til de nyeste åndelige strømninger. Krønikens forfatter var faktisk modstander af påvirkninger udefra, for eksempel kravet om klerikalt cøllibat.

Denne provinsialisme ændrede sig markant i løbet af Absalons tid som Roskildes biskop. Roskilde blev en del af det nye kristne Europa, hvor det religiøse sprog afspejler nye internationale bånd. Denne udvikling kan allerede ses af et brev fra Vor Frue Kloster, dateret 1178 (før 2. november, DD I, 3, 74).¹⁵ Heri gav Absalon to kirker, Sengeløse og Gadstrup, til nonnerne i Vor Frue Kloster. Til gengæld skulle nonnerne sørge for at mindes Absalon og bede for ham. Vægten lægges på nonnernes levende og uudslukkelige kærlighed (*uiuax et inextinguibilis caritas*) fremfor på Guds straf. Absalon vil demonstrere sin omsorg overfor nonnerne og sikre deres overlevelse. Derfor bliver hans materielle gave et udtryk for næstekærlighed. Han omtaler sin store hengivenhed for nonnerne som han ønsker at sørge for: "... *idcirco pauperibus sororibus in ecclesia beate Mariae Roskyldis deo iugiter seruientibus quas speciali affectu fouere decreuimus pia deuotione puraque intencione in posterum prouidere curauimus ...*" ("Derfor har vi med ægte hengivenhed og den reneste hensigt sørget for de fattige søstre der trofast tjener Gud i den hellige Marias Kirke i Roskilde. Vi har besluttet at tage os af dem i fremtiden med en speciel kærlighed": min oversættelse).

En traditionel læsning af dette brev ville føre mange historikeres tanker hen på de klicheer, der ofte optræder i officielle dokumenter, Men bag det højtidelige sprog antydes

In nomine sc̄i & indiuidue trinitatis. tam p̄senti. q̄ future in xpo rege-
 nerande pos̄ terrati. Ego Absalon. non humanis meritis. sed diuina in me
 ordinante gr̄a. roschildensi sedis eccl̄ie & adiectus ep̄iscop̄. notificare dignum.
 duxi. & fidelium memorie commendare. quod claustrū sc̄e marie in ciui-
 tate roschildense nouella fundatione irrigatum. & pio uiuantū labore
 flourish. subscripta dote dotauimus. sp̄ans ī resurrectione beatorū me
 recipitur p̄o parisi. magna. p̄ c̄ims uel. tua. p̄o temporalib̄ sempiterna.
 Videlicet uniuersam decimationē nr̄am in ciuitate roschildense p̄petuis
 temporibus colligendam. & mansionē nr̄am in hofsum cū om̄ibus adia-
 centib̄. & adhuc adiuuante dño mibi conquirendis p̄nos. sup̄ius nomina-
 to loco. & sc̄imonialibus locum colentib̄. t̄ctidi. & uulgari consuetudine
 sup̄ altare scottari. multis fidelib̄ assistantib̄. clericis & laicis. & rem legalit̄
 gestam inuenientib̄. inuenit. u. noq̄ q̄dū uiuunt̄ testificantib̄. Hec
 igit̄ eccl̄astica. sc̄laris ue p̄sona. moderna. siue fut̄a. dubia p̄o certis re-
 cipiat. & de canonica collatione credula n̄ p̄maneat. p̄senti paginā istā
 imaginis nr̄e impressione munim̄. & confirmam̄. & successorū nr̄orū ep̄iscop̄.
 om̄ium q̄ x̄ fidelium oculis & credulitati p̄petuo inspiciendā reliqui-
 mus.

Ego Simon Albb̄ for̄. Ego ysaac p̄. Ego de hospitalit̄ h̄im̄ subscripser̄.
 Ego Valter̄ hui ep̄i laps̄. Ulicimula. & laici fideles assistant̄. hec uirtutes. h̄c ma-
 nib̄ n̄ subscribat̄. cordo & deuotione actionē sacre donationis. & p̄p̄os. &
 collaudat̄.

Absalons første gavebrev til Vor Frue Kloster. Oversættelse findes på den modstående side.

Fra Danmarks Riges Breve 1.3 1170 til 1199:

"Ærkebiskop Absalon af Lund skænker Sengeløse og Gadstrup kirker til nonnerne i Vor Frue kloster i Roskilde."

I faderens, og sønnens og den helligånds navn, amen. Jeg Absalon, af Guds nåde ærkebiskop af kirken i Lund, til alle troende kristne, såvel dem, der er genfødt, som dem, der endnu skal genfødes i den helligånd, med ønsket om, at de må dø i fromhed og salighed og blive bekranset i al evighed.

Da vi - ikke ved vore fortjenester, men ved det himmelske forsyn - er blevet kaldet til ledelsen af denne hellige kirke, bør vi indfinde os i Herrens vingård, som i lang tid har været gold, og frugtbargøre den og med støtte fra oven ved vanding og kultivering mangedoble dens grene, der spreder sig så vidt ud; men de knappe og ringe midler har stedse lagt hindringer i vejen for den pålagte pligt til at efterkomme det, og håndens vedvarende optagethed har ikke tilladt den på tilbørlig måde at føre det ud i livet i alle henseender. Men mon dog en levende og uudslukkelig kærlighed skulle høre op der, hvor midler i rigelig omfang ikke er til stede? Ingenlunde. Lad en bevågen og stedse redbon vilje komme den svækkede hånd til hjælp, og lad altid en betimelig gavmildhed gøre undskyldninger hos de virksomme for utilstrækkelighed - vi har gjort, hvad vi kunne, mindre end hvad vi burde. Men for at vi dog ikke skal synes aldeles at være uden frugt og at have sovet, har vi derfor - især da vi er indsat til det formål, at vi faderligt skal være til trøst for Kristi fattige - bestemt os for at begunstige de fattige søstre, som i Vor Frue kirke i Roskilde uafsladeligt tjener Gud, og vi har i en følelse af from hengivenhed og ud fra rene hensigter sørget for at sikre dem i fremtiden, for at deres trang kan blive lettet ved vor overflod, som vi som en gave fra Gud for tiden nyder, og for at de stedse ihukommende vore gode gerninger med uafsladelige bønner kan stræbe efter at vinde os Guds barmhjertighed, når vi er draget bort fra dette liv. Ligesom derfor omsorgen for at øge eller udvide vor kirkes besiddelser eller virkemåder påhviler os, således står det fast, at rådigheden til samvittighedsfuldt at disponere over det samme og til deraf på rette tidspunkt at udrede et mål hvede til vore medtjenere er betroet os. Af den grund har vi overgivet de fornævnte søstre to kirker ikke langt fra staden Roskilde, nemlig Sengeløse og Gadstrup, og bekræftet det til evig tid ved en kanonisk gyldig gave og bestyrket det ved ordlyden af dette brev og med aftryk af vort segl. Men vi forbyder med Gud den Almægtiges og den hellige jomfru Marias og alle helgeners myndighed under anathema, at søstre fra nogen af vore efterfølgeres side skal blive udsat for nogen overlast i anledning af denne overdragelse. Vidner: abbed Simon, Henrik, søstrenes forstander, magister Jens og adskillige andre kvalificerede personer."

Den originale tekst findes i afskrift i Rigsarkivet.

Maria og barnet. Kalkmaleri fra Målev kirke ved Ballerup. Fremstillingen fra omk. 1200 viser en ny interesse for en kærlig Maria og barnet Jesus, et led i den nye kristendomsopfattelse som måske også prægede udviklingen af nonneklostret i Roskilde.

noget intimt. Absalon giver udtryk for et personligt forhold til nonnerne: de skal huske ham i deres bønner, fordi han har husket dem i hans gaver. Absalons anmodning om Guds nåde gennem nonnernes ihukommelse af ham er ikke blot en formulering "lånt" fra et tidligere dokument. Det er en hensigtserklæring og en påmindelse om, at Absalon tog det nye kloster under sin beskyttelse. Dette gjorde han, ikke fordi han frygtede Guds straf, men fordi han indså, at opmærksomhed og omsorg er kernen i den kristne religions kærlighedsbudskab.

Og hvad har så dette at gøre med internationale bånd? Den første underskriver af brevet er en abbed Simon, og han må være Sorøs anden abbed (1163 - 86). Det er samme abbed Simon, som jeg har skrevet om i en artikel om Absalons spiritualitet, og hvori jeg hævder, at Simon var kendt i cisterciensernes internationale litteratur som en englænder, der kom til Danmark og blev kannik og *magister scholarum*, skolemester, ved en unavngiven domkirke.¹⁶ Her fik han en vision, der ændrede hans liv og gjorde ham til cistercienser. Simons historie blev fortalt ved cisterciensernes generalkapitel i Cîteaux og nedskrevet af en tysk munk. Simon kan have været skoleleder ved domkirken i Roskilde men blev under alle omstændigheder en central skikkelse i Danmark i kraft af sin position som abbed for Hvideslægtens cistercienserkloster i Sorø.

Simon må have samarbejdet med Absalon om flytningen af den hellige Margrethes lig fra gravstedet ved Køge til Vor Frue Kloster. I en beretning om denne begivenhed, der stammer fra Clairvaux og som vi kan takke ærkebiskop Eskil for, siges det, at Margrethes lig blev overflyttet til domkirken i Roskilde.¹⁷ Eskils fejlagtige oplysning kan skyldes, at denne placering var Absalons oprindelige mening på det tidspunkt i 1177 da Eskil forlod Danmark. Men Absalon kom snart på andre tanker og sørgede for, at nonnerne i Roskilde fik liget og dermed en regelmæssig indkomst, fordi Margrethes gravsted tiltrak pilgrimme. Samtidig fik Hvideslægten "sin helgen", nu da kongeslægten i 1170 havde fået Kong Valdemars far, Knud Lavard, ophøjet til helgenstatus.¹⁸

Sorøs engagement i det nye nonnekloster kommer til udtryk i et pavebrev, dateret 25. januar 1182 til abbed Simon og hans munke (DD I,3, 100). Heri stadfæstede pave

Lucius 3. klostrets privilegier og besiddelser. Sorø fik bl.a. tildelt en trediedel af de offergaver, som blev skænket ved Margrethes grav "i Vor Frues kloster i Roskilde". Pavebrevet gør det klart, at denne trediedel allerede er blevet overladt Sorø af Roskildes biskop, og hensigten er at sikre, at munkene får midler til at kunne bygge deres kloster og til at dække andre behov.

Pavebrevet er endnu et tegn på samarbejdet mellem Abbed Simon af Sorø, englænder og tidligere skolemester, og Bisp Absalon af Roskilde, grundlægger af Sorø Kloster og Vor Frue Klosters velgører. Det er dog oplagt at spørge, hvorfor munkene fik andel i en indkomst, der retmæssigt tilhørte nonnerne? Grunden må være, at Sorø ved at modtage gaven dermed havde forpligtet sig til at føre åndeligt og materielt opsyn med nonneklostret. Dette siges ikke noget sted i Sorøs og Vor Frue Klosters breve, men med det kendskab vi iøvrigt har om forholdet mellem cistercienserklostre og nonneklostre er det oplagt at antage, at munkenes regelmæssige indkomst fra nonneklostret pålagde dem at sørge for nonnernes velfærd.¹⁹ Da nonner ikke havde lov til at forlade klosterområdet, blev deres stiftelses opretholdelse afhængig af gaver udefra. Her kunne munkene være vigtige mellemlid. Samtidig måtte det mandekloster der førte tilsyn med et kvindekloster afsætte mandskab til dets daglige drift og administration. Denne opgave kunne godt være en ganske bekostelig affære.

Den nyeste litteratur om Roskilde antager, at Vor Frue Kloster var cisterciensisk fra begyndelsen.²⁰ Denne opfattelse hviler på en accept af Niels Skyum-Nielsens påstand om, at nonnerne i senere breve søgte at skjule deres tidlige cisterciensertilhørsforhold.²¹ Dette skulle de have tyet til, for at dække over, at de allerede ejede møller, landsbyer og kirker, altsammen noget som cistercienserne ikke måtte være i besiddelse af. Siden Skyum-Nielsens tid er det imidlertid falstslået, at cistercienserne overalt i Europa allerede fra midten af 1100-tallet faktisk ejede både landsbyer, kirker og møller og at der ikke gjordes forsøg på at skjule denne kendsgerning.²² Derfor havde nonnerne i midten af 1200-tallet ingen grund til at dække over deres tidligere ejendomsforhold. At nonnerne omtalte besiddelser anskaffet inden år 1215 i disse senere breve skete angiveligt, fordi de ønskede at blive fritaget for tiendebetaling. Ifølge Lateran-

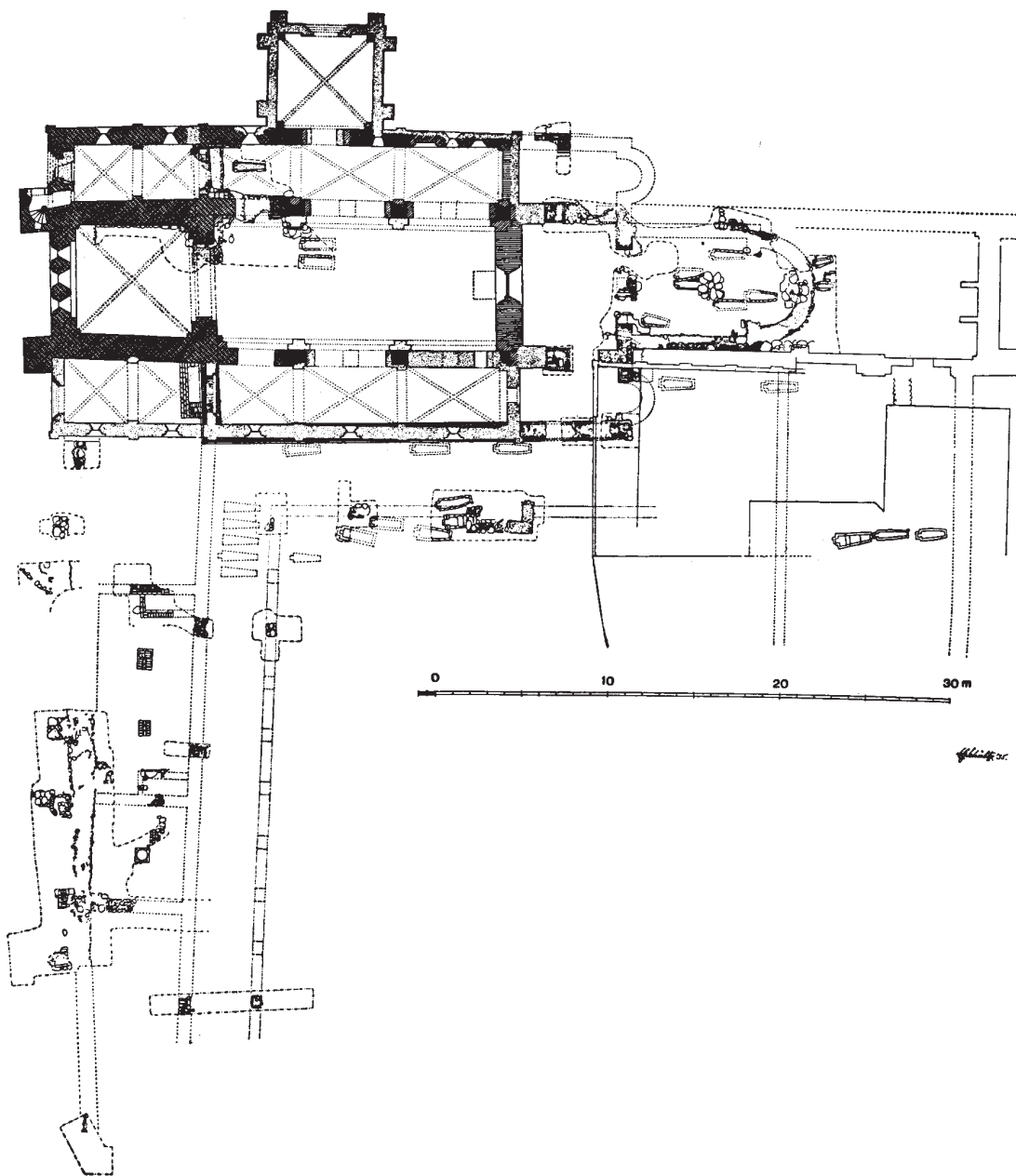

koncilet i 1215 kunne tienden opkræves af cistercienser-klostre, der efter denne dato fik nye besiddelser.

Nonnernes omtale af klostrets tidligste tid er ikke den eneste grund til at gå ud fra, at Vor Frue Kloster ikke altid havde været cisterciensisk. Kun ganske få nonneklostre i 1100-tallets Europa overhovedet kaldte sig cisterciensiske, og udadtil nægtede ordenen at optage nonneklostre som medlemmer. Først i begyndelsen af 1200-tallet anerkendte ordenen officielle forbindelser til nonneklostre.²³ Dette forhindrede dog ikke, at der næsten fra begyndelsen, specielt i Frankrig og Spanien, opstod nonneklostre der levede i henhold til cisterciensernes skikke. Nordeuropa var senere ude, og den tidligste omtale af et engelsk nonneklosters tilhørsforhold til cistercienserordenen stammer fra 1172. I dette år bekræftede Pave Alexander 3. Sinningthwaite priors besiddelser og nævnte, at nonnerne levede ifølge den hellige Benedikts Regel og den cisterciensiske levevis (*institutionem*).²⁴

Hvis vi antager at Roskilde Vor Frue Kloster blev grundlagt i slutningen af 1150'erne eller i begyndelsen af 1160'erne, hvor ro og orden var faldet over byen, takket være Absalon og Valdemar, er der ingen grund til at tro, at det på det tidspunkt var cisterciensisk. Provst Isak havde, så vidt vi ved, ingen specielle forbindelser til cistercienserne, der indtil videre på Sjælland kun fandtes i Esrum. I 1161 blev Sorø grundlagt og vi kan gå ud fra, at munkene var fuldt optaget

Vor Frue Kirke. Rekonstruktion af kirken i dens oprindelige skikkelse fra 1080'erne, tegnet af Mogens Suhr Andersen. Fra Roskilde Bys Historie, bd. 1, s. 184.

20*

Vor frue Kirke og Kloster. Tegning af C.G. Schultz. Fra Arthur Fang: Roskilde, bd. 1, s. 315.

ny kult i et land der havde brug for sine egne helgener. Nu fik kongehelgenerne Knud og Knud Lavard selskab af en kvindelig helgen af Absalons egen slægt, Hviderne.

Cistercienserne var normalt ikke særlig begejstret for valfart og folkelig helgenkult. Der findes en mindeværdig fortælling om Bernard af Clairvaux, hvori det fortælles, at alle mulige mennesker begyndte at valfarte til hans grav. Mirakler skete. Abbeden af Cîteaux, der havde opsyn med Clairvaux, blev bekymret for, at Bernards gravs popularitet ville trække så mange lægfolk til Clairvaux, at munkenes kontemplative tilværelse kunne blive truet. Derfor beordrede han nærmest den døde Bernard til at indstille sine mirakler. Bernard adlød: de offentlige mirakler for lægfolk standsede, mens munkene endnu kunne henvende sig til ham for helbredelser!²⁶ Det monastiske liv fortsatte som før, til alles tilfredshed.

Så længe den hellige Margrethe lå i Roskilde og ikke i Sorø, kunne Sorøs abbed og munke hilse en ny folkelig helgenkult velkommen uden at føle sig truet af den. De kunne drage fordel af indkomsterne fra pilgrimme, der valfartede til Vor Frue Kloster uden at deres eget munkeliv blev forstyrret. Omsorgen for de religiøse og sekulære rammer omkring nonnernes hverdagsliv var en rimelig pris at betale for denne ordning.

Hvad nonnerne selv mente om deres nye situation ved vi ikke: deres stemmer er næsten totalt fraværende i kilderne. Det antages at nonnerne stammede fra de højeste lag i samfundet, ofte fra Hvideslægten,²⁷ men den nye internationale forskning understreger, at kvinder i højmiddelalderen ikke nødvendigvis indtrådte i klosterlivet af familiemæssige, økonomiske årsager men ofte på grund af eget valg og fromhed.²⁸

Ifølge denne læsning af kilderne overgik Vor Frue Kloster til cisterciensisk observans i årene efter 1177, hvor Margrethes lig blev overflyttet til kirken og Sorø fik en indkomst fra pilgrimsvalfarten til Vor Frue klosterkirke. Hvis det virkelig forholder sig sådan, gør det Vor Frue Kloster i Roskilde til et af første nordeuropæiske nonneklostre, der fik en officiel cisterciensertilknytning. Jeg ønsker dog ikke at lægge hovedet på blokken og hævde, at nonnerne senest 1180 blev cisterciensere. Ordenens udvikling mod officiel accept af nonneklostre som medlemmer var langsom og

næsten modstræbende, og Absalons egne privilegier, der nævner Sorøs forbindelse til Vor Frue Kloster, bruger ikke betegnelsen "cisterciensisk" om stedet.

Det kan dog fastslås, at Roskilde Vor Frue, takket være indkomsten fra Margrethes grav og den trediedel som gik til Sorø, fik en officiel tilknytning til et specifikt cistercienserkloster. Denne alliance kom ellers først til at omfatte hele cistercienserordenen efter 1200-tallets begyndelse.

Et tegn på Roskilde nonneklosters succes med at etablere sig er fyrst Jaromar af Rygens gavebrev af 1193 til et nyt nonnekloster på øen (DD I, 3, 196). Brevets text gør det klart, at det nye klosters første nonner kom "fra Den hellige Jomfrus kirke i Roskilde". I den nye grundlæggelse, placeret i landsbyen Bergen, fik nonnerne til opgave, at bede til Maria "for evindeligt at lovprise hendes glørrige og frugtbringende jomfrudom". Jaromars brev omtaler øens tidligere hedenske tro, og at han nu ville sikre, at dyrkelsen af den sande Gud spredtes. Den nye kirke som han fik bygget blev indviet til Jomfru Maria og til Skt. Peter, måske et tegn på hengivenhed overfor den romerske pave som Peters efterfølger. Under alle omstændigheder anvendte Jaromar Roskildes nonner som redskaber i sine bestræbelser på at styrke den kristne tro på Rygen.

Roskildes kvindekloster må have været tilstrækkeligt stort til af afgive adskillige nonner til den nye stiftelse. Vi må gå ud fra at det ikke har været nogen nem opgave at oprette et kvindekloster på en ø, hvis beboere indtil for få år tidligere havde haft en anden religion. Vi ved ikke om der blev optaget lokale kvinder i klostret. Nonnernes forpligtelse til at forblive indenfor deres klosterområde betød, at deres kontakt med øens befolkning nødvendigvis blev begrænset. Men deres blotte tilstedeværelse og bønner levede op til Jaromars forventninger.

Bergen nonnekloster blev senere underlagt Esrums datterkloster Eldena, der fik opsyn med nonnerne.²⁹ Alligevel må vi forestille os at Absalon, der nu som ærkebisp i Lund godkendte stiftelsen, oprindeligt gik ud fra, at Bergen også skulle nyde godt af Sorø abbedens omsorg. Måske smøg Sorø sig udenom, fordi det ville have krævet endnu flere ressourcer, og uden den økonomiske compensation, som klostret fik fra Roskildes nonner.

Bergen nonneklosters oprindelige tilknytning til et

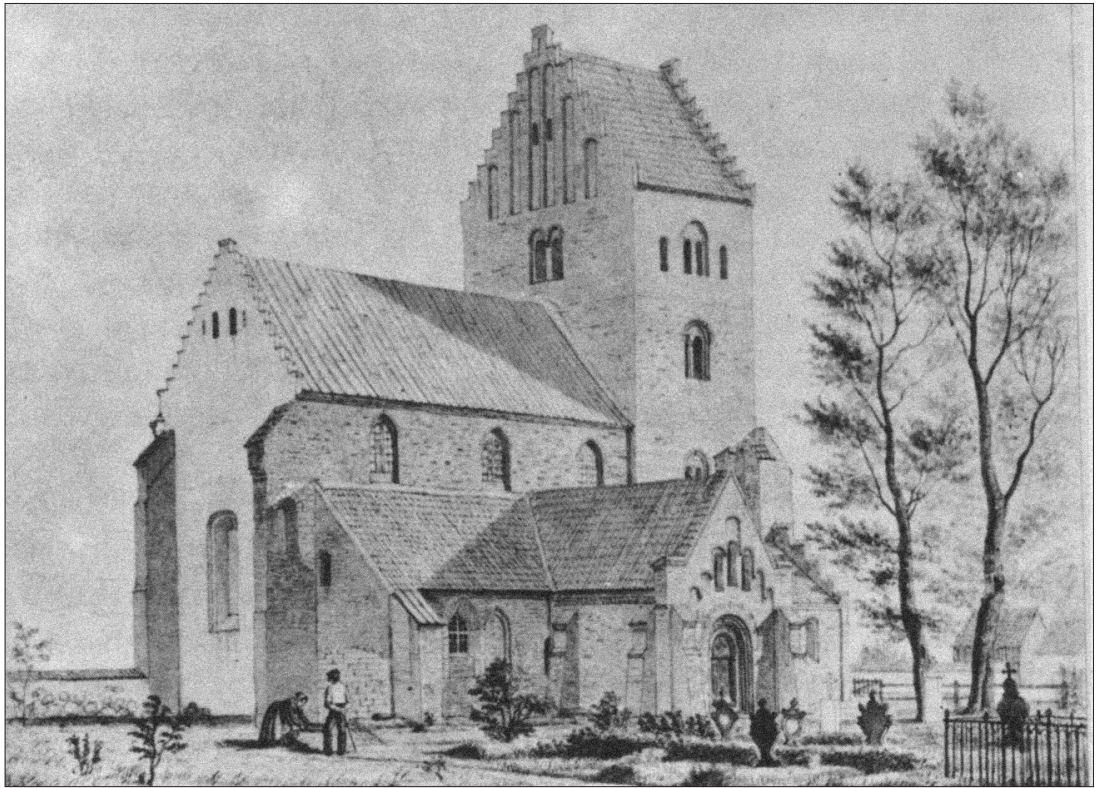
mandligt cistercienserkloster forbliver dermed en gåde. Jaromars brev omtaler hverken Roskilde eller Bergen som cisterciensiske. Denne tavshed kan selvfølgelig ikke bruges som bevis for hverken det ene eller det andet, men den er alligevel interessant. I årtiet inden ordenen begyndte at åbne sig for kvindeklostre og indførte juridiske bånd til dem, beskrives Bergens nye nonner ikke som cisterciensere.

Selv om vore kilder til Roskilde Vor Frue Klosters oprindelse er meget begrænsede, kan vi alligevel med den som udgangspunkt tegne et billede af en stiftelse, der begyndte som et forholdsvist beskedent foretagende i slutningen af 1150erne, og som allerede i 1190erne var stor nok til at afgive et antal nonner til oprettelsen af et nyt kloster. Ud over dag og nat at passe deres *opus dei*, tidebønnerne, sørgede nonnerne også for, at den almindelige befolkning havde adgang til den hellige Margrethes grav. Af et brevudkast fra Abbed Vilhelm af Æbelholt i Nordsjælland ved vi, at nonnerne havde en slags opsynsmand, der tog sig af deres verdslige anliggender.³⁰ Han var ikke cisterciensermunk men siges at have haft en søn, Niels, der var blevet kannik i Æbelholt men som forlod klostret og munkelivet.

Denne gennemgang af kilderne fører til følgende konklusion angående Roskilde Vor Frue Klosters første årtier, fra ca. 1158 og indtil 1215:

Sognekirken omdannedes først til en stiftelse af nonner der antageligt fulgte den hellige Benedikts Regel, som næsten alle munke- og nonneklostre gjorde det i højmiddelalderens Europa. I slutningen af 1170erne betød flytningen af den hellige Margrethes lig til Roskilde Vor Frue en indkomstkilde og en vigtig forbindelse til det nye Sorø kloster. I perioden mellem 1177 og 1215 betragtede Vor Frue Klosters nonner og velgørere stedet som tilhørende cistercienserordenen, i overensstemmelse med udviklingen andre steder i Europa.

Roskilde Vor Frue Kloster er et udmærket eksempel på, at en lokal kirkeinstitution indgår i en sammenhæng med det større middelaldersamfund. Overgangen fra frygt for straf til glæde ved barmhjertighed finder sin institutionelle parallel i overgangen fra et isoleret kvindekloster til et kloster som var en del af en international orden. Frygtens religion erstattedes af kærlighedens religion, samtidig med at lokale stiftelser blev internationaliseret.

Som en sidste tilføjelse til dette billede af Roskildes deltagelse i et europæisk kirkeliv, vil jeg fremhæve en af de gejstlige der var med til at godkende fyrst Jaromars gaver til det nye nonnekloster på Rygen. Han hed Peder Sunesen og var Absalons slægtning og Roskildes nye bisp. Mens vi ved meget lidt om Absalons egen europæiske baggrund (kun at han havde studeret i Paris), kan vi meget nøje følge Peder Sunesens internationale karriere. Fra midten af 1180erne foreligger der en række breve stilet til Absalon og skrevet af Stefan, abbed i det parisiske kloster Skt Geneviève, Flere af brevene omtaler Peder, der da var tilknyttet Stefans fornemme kloster, der i begyndelsen af århundredet havde givet husly til den navnkundige Abelard og hans undervisning.

I det første brev opfordrer Abbed Stefan til at sikre, at hans slægtning gennemfører de studier han har påbegyndt (DD I.3. 128). Peders status er klar. Tilsyneladende er han blevet optaget som en slags "extern elev" på den berømte klosterskole, men senere breve antyder, at han har aflagt en eller anden form for klosterløfte. I det næste brev beretter

Vor Frue Kirke. Akvarel af J. Kornerup. 1858.

Abbed Stefan mere om Peders fremskridt, og denne omtales som "Eders og tillige vor Peder, der udmærker sig blandt de unge ved sædernes prisværdige ædelhed" (DRB I. 3. 129). Abbed Stefan beretter, at han har gjort sit bedste for at bidrage til den unge mands intellektuelle og åndelige dannelse, således som Absalon har påbudt. Sproget er højtideligt og formfuldendt og svært at oversætte til et overbevisende nutidsdansk. Men holdningen er klar: abbeden sætter pris på Peder som elev og som potentiel fremtidig munk.

Abbedens håb går ikke i opfyldelse. I det følgende brev (130) informerer han Absalon om, at Peders helbred ikke tillader ham at leve det asketiske liv som munk. I stedet er det hensigten, at han skal bo i klostret som almindelig sekulær gejstlig og ikke være forpligtet til at overholde tidebønner og fastetider. Men Absalon har andre planer for Peder, og Abbed Stefans næste brev er en overdragelse af Peder, enten til optagelse i Æbelholt Kloster under Abbed Vilhelm, der selv kom fra Paris, eller til ærkebispens følge. Stefans eneste bekymring er, at Peder selv vælger at deltage i undervisningen ved de verdslige skoler, som vi ved var under udvikling til det nye universitet i Paris:

Men hvis Eders plan måske skulle gå i retning af, at I søger at gøre en verdensgejstlig af den regelbundne, så vælg en anden stad end Paris for ham at studere i, for at han ikke i stedet for lovprisninger fra morgen til aften, som han sammen med os skulle bringe Herren, for vore øjne skal fremføre tøjler og deltage i vidtløftige diskussioner, og for at ikke det, som vi håbede at se frugten af, skal blive til spot og skam for os. (DRB I. 2. 131)

Denne passage antyder at Stefan er oprigtigt skuffet over, at Peder ikke ville blive optaget som munk i klostret. Tidligere i brevet gør Stefan opmærksom på, at det vil være at sætte et dårligt eksempel for de andre brødre, hvis Peder får lov at frekventere de verdslige skoler i Paris. Stefan er ivrig efter at understrege forskellen mellem klostrets skole og de andre, hvis undervisning efter hans mening er alt for meget præget af tom snak.

Absalons plan for den unge Peder fremgår af Stefans næste brev (DD I. 3. 132). Abbeden løser Peder fra alle klo-

sterløfter for at muliggøre, at han kan blive kaldet til et højere embede. Dermed antydes Absalons plan om at forlade hvervet som Roskildes bisp og at sørge for, at Peder blev hans efterfølger.

I samlingens næste brev giver Abbed Stefan udtryk for, at han oprigtigt holder af Peder. I hilseformen nævner han sit ønske om, at Peder "som er anbragt i Nordens kulde, må brænde af kærlighedens glød". Udtrykket *caritas* indtager her en central plads og fremtræder i en mere litterær bevidst form, end i Absalons brev til nonnerne i Roskilde. Stefan forsikrer Peder, som nu må have forladt Paris og måske er ankommet til Roskilde, om sit venskab: "Denne fromme forbindelse skal vedligeholdes mellem os, og hvad rejsernes sjældenhed forhindrer, skal viljens enhed fuldbyrde" (DRB I. 3.133). Stefan beder om at blive holdt orienteret om Peders aktiviteter og om hvorvidt han agter at indtræde i et kloster i Danmark. Brevet er ikke alene en varm hilsen fra Abbed Stefan men også fra alle brødrene i Skt Geneviève: "...de nærer et fælles ønske om held og lykke for dig men frygter modgang".

Dette brev kunne måske tolkes som et udtryk for den velvilje der kan være mellem en abbed og en tidligere munk og ikke nødvendigvis som et tegn på venskab. Men et senere brev, muligvis fra 1188, understreger, at der var tale om et personligt bånd. Heri forsikrer Abbed Stefan Peder om, at ingen af munkene i klostret har bagtalt ham sådan, som han har hørt (DRB 1. 3. 153): "Forvisset om deres uplettethed og om den kærlighed, som de uden hykleri bevarer for dig, forsikrer jeg dig om, at de hverken har sagt det som ondsindet er blevet fortalt dig, eller til nogen tid vil foretage sig eller sige noget, som vil såre dig". Igen forsikrer Stefan Peder om sin kærlighed: "Jeg elsker dig oprigtigt" skriver han (*te sincere diligo*). Derfor er der ingen grund til bekymring. Stefan fortsætter med at takke Peder for de gaver, som denne har sendt klostret og beretter, hvor godt det går Skt Geneviève, såvel materielt som åndeligt, hvor alt ånder fred og diciplin råder i den monastiske observans. Omtrent samtidig skriver Abbed Stefan igen til Ærkebisp Absalon, denne gang for at bede om et bidrag til bly til Skt Genevièves kirketag (DD I. 3. 154). Samme bøn går igen i flere breve til danske gejstlige og verdslige skikkelser. Brevene nordpå kaster ikke længere lys over forholdet mellem

den parisiske klosterabbed og Roskildes kommende biskop, men kildematerialet gør det muligt at konkludere, at Peder Sunesen i Paris fik både en uddannelse og knyttede menneskelige bånd, som var af stor betydning for ham. I tilgift til sin klostertilværelse fik Peder Sunesen indblik i det intellektuelle miljø i Paris. Absalons efterfølger kom dermed i kontakt med de monastiske og intellektuelle strømninger, som var af central betydning i den europæiske middelalder.

1100-tallets munke og sekulære gejstlige lagde megen vægt på et venskabssprog af den type, som findes i Abbed Stefans breve til Absalon og specielt til Peder Sunesen. Samme venskabssprog genkendes i Abbed Vilhelm af Æbelholts brevudkast³¹. Han kom også fra Skt Geneviève i Paris. Endnu et kulturmøde mellem Danmark og Frankrig som berigede den nordlige verden og forbandt den med en kristendom, hvor kærlighed og venskab var af central betydning.

Gjorde det nogen forskel for en håndværker eller en købmandskone i Roskilde omkring år 1200, at deres biskop havde gået i en god parisisk klosterskole, og at deres nonner var ved at blive tættere knyttet til cistercienserordenen? De kunne egentlig være ligeglade med åndelige anliggender, der lå fjernt fra deres hverdag. Men Roskilde Vor Frue Klosters eksistens og den nye biskops tilstedeværelse i byen har nu nok alligevel gjort en forskel. Byens skikkelse var under forandring: Vor Frues frådstenskirke fik omkring 1200 en tilbygning i tegl. Peder og hans broder Anders, der også var uddannet i Frankrig, var ved at blive inspirerede til ombygningen af Roskilde Domkirke: Den nu forsvundne domkirke i Arras var givetvis en af deres centrale kilder³².

Roskilde var dog ikke alene en kirkelig byggeplads. Byen var også blevet det valfartscentrum som Sorø ikke ønskede at udvikle sig til. Vi kan antage, at opførelsen af et nyt kirkekor i begyndelsen af 1200-tallet var led i bestræbelserne for at få Margrethe helgenkåret i Rom, hvilket dog ikke lykkedes.

Hvor mange pilgrimme der søgte til Margrethes grav i Roskilde, i stedet for hendes oprindelige begravningsplads ved Køge, er ikke til at sige. Men nonneklostrets eksistens har givetvis sikret byen indkomster og gavnet både hånd-

værkere og købmandskoner. Middelalderens samfund bestod af mennesker i bevægelse, og Roskilde kunne drage fordel af den sammenblanding af fromme hensigter og materielle hensyn, som en helgengrav fremmede.

Omkring år 1200 var Roskildes internationalisering blevet en kendsgerning. En by, som et århundrede tidligere havde levet i frygt for de fremmede, kunne nu nyde godt af trygge tilstande i et Danmark, som var blevet tættere knyttet til det store Europa. Absalon og Peder Sunesen har sikkert opmuntret Roskildes gejstlige til at tage til Paris, hvor de kunne suge viden til sig. Nonnerne har uundgåeligt mødt udenlandske cistercienserabbeder og har givet dem husly når de kom på besøg i Danmark og havde kirkelige forretninger i Roskilde. Nonnerne har lyttet til gæsternes fortællinger fra det store udland og måske til gengæld fortalt dem om den fromme Abbed Simon af Sorø og om hvordan han blev omvendt til munkelivet.

Internationalisering, som vi i dag betegner den proces som Roskilde oplevede efter midten af 1100-tallet, er i sig selv ikke en dyd. Men internationale kontakter kan føre til større tillid mellem mennesker og institutioner. I slutningen af 1000-tallet og begyndelsen af 1200-tallet drog Roskilde fordel af en kongemagt og en kirke, der søgte og fik mange internationale forbindelser. Dermed blev byen og landet rigere.

Noter:

- ¹ For baggrund, se Brian Patrick McGuire, *The Cistercians in Denmark* (Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publications, 1982) og James Fraece, *The Cistercians in Scandinavia* (Kalamazoo: Cistercian, 1992). Også min "Esrum Kloster - forhistorien og grundlæggelsen" i *Bogen om Esrum Kloster*, red. af Søren Frandsen, Jens Anker Jørgensen, Chr. Gorm Tortzen (Frederiksborg Amt, 1997). Den bedste præsentation af klosterbevægelsen i denne periode i en europæisk sammenhæng er nu Giles Constable, *The Reformation of the Twelfth Century* (Cambridge University Press, 1996)
- ² Se Vilhelm Lorenzen, *De danske Klosters Bygningshistorie*, Bind 11: *De danske Cistercienserklosters Bygningshistorie*, (København), 1941) og Arthur Fang, *Roskilde 1: Fra Byen og dens Historie* (Roskilde, 1945, genoptrykt 1971), ss. 302-316, nu erstattet af *Roskilde Bys Historie - ti-*

- den indtil 1536, red. Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj (Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag, 1992), ss. 183-188. Også Thelma Jexlev, "Nonneklostrene i Roskilde", *Historisk Årbog for Roskilde Amt 1977*.
- ³ Se *Roskildekrøniken* oversat og kommenteret af Michael H. Gelting (1979), såvel som Carsten Breengaard, *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050 - 1170* (1972)
- ⁴ *Roskildekrøniken*, s. 25.
- ⁵ *Ibid.*, s. 24.
- ⁶ *Ibid.*, s. 34.
- ⁷ *Danmarks middelalderlige Annaler*, udgivet af Erik Kroman. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie (København, 1980), s. 57.
- ⁸ *Saxonis Gesta Danorum*, edd. J. Olrik og H. Raeder (København, 1931), Bog 14.21.2, s. 413: "Eadem etiam tempestate, dividua exundat, advenis partim caesis partim urbe eiectis...", oversat af Peter Zeeberg, *Saxos Danmarkshistorie 2* (København, 2000), s. 241.
- ⁹ *Saxonis Gesta Danorum* Bog 11.12.5: "Nam in aede Mariae magno rei familiaris impendio sacrarum virginum convictum instituit iisque, quoad vixit, pudicitiae disciplinam ingeneneravit", oversat af Peter Zeeberg, s. 90.
- ¹⁰ Se *The Cistercians in Denmark* (note 1 ovenfor), ss. 110 - 111.
- ¹¹ En kilde hvis tendens også afspejler denne holdning er *Roland-kvadet*, forfattet omkring 1100. Det beretter om, hvordan kejser Karl den Store bliver forrådt af en af sine nærmeste, Ganelon, og om hvordan han tager en grusom hævn.
- ¹² Disse blev udgivet af Lauritz Weibull, "En samtida berättelse från Clairvaux om ärkebiskop Eskil af Lund", *Scandia* 9 (1931), ss. 270 - 290. For en kommentar, se min "Bernard and Eskil: Freindship and Confraternity", *The Difficult Saint: Bernard of Clairvaux and his Tradition* (Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publications, 1991), ss. 107 - 113, esp. 124 - 129.
- ¹³ Middelalderhistorikere har været meget mere bevidste om denne ændring siden R. W. Southern's afgørende bog, *The Making of the Middle Ages* (London: Hutchinson's University Library, 1953, oversat til dansk som *Ridder og klerk*). En del af Southern's materiale kommer fra Nationalmuseets middelaldersamling: på en rejse til Skandinavien i begyndelsen af 1950'erne blev Southern optaget af Åby krucifikset, som et udtryk for en tidlig middelalders kristne bevidsthed.
- ¹⁴ Se min "Eskil og Bernhard" (note 12 ovenfor) og Karsten Friis Jensens "Saxo og Absalon" i *Absalon. Fædrelandets fader*, red Frank

- Birkebæk, Tom Christensen og Inge Skovgaard-Petersen (Roskilde Museums Forlag, 1996), ss. 44 - 56, specielt ss. 46 - 47.
- ¹⁵ Henvisninger til *Diplomatarium Danicum* omtaler række, bind og brevets nummer. De samme kilder er oversat efter samme system i Danmarks Riges Breve.
- ¹⁶ "Absalon's Spirituality: A Man Attached to Holy Men", i *Archbisshop Absalon of Lund and his World*, ed. Karsten Friis-Jensen and Inge Skovgaard-Petersen (Roskilde Museums Forlag, 2000), ss. 71 - 87.
- ¹⁷ "En samtida berättelse" (note 12 ovenfor), s. 287.
- ¹⁸ Som påpeget af Ernst Verwohlt, Roskilde Bys Historie (note 12 ovenfor), s. 189.
- ¹⁹ Se Louis Lekai, *The Cistercians: Ideals and Reality* (Ohio: Kent State University Press 1977), ss. 349 - 352.
- ²⁰ Michael Andersen, "Absalons Roskilde", i *Absalon. Fædrelandets fader* (note 14 ovenfor), s. 102: "Samtidig var det en cistercienserstiftelse og tilhørte således den orden, som havde Absalons største bevågenhed og interesse".
- ²¹ Se Gina Smith, "De danske nonneklostre indtil ca. 1250", *Kirkehistoriske Samlinger* 1973, ss. 1 - 45, esp. s. 6. Se også Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og slave* (København, 1971), s. 120.
- ²² Se James France (note 1 ovenfor), ss. 211 - 215.
- ²³ Se Sally Thompson, "The Problem of the Cistercian Nuns in the Twelfth and Early Thirteenth Centuries", *Medieval Women*, ed. Derek Baker (Oxford: Basil Blackwell, 1978), ss. 227 - 252, as p. 228: "...it was not until 1213 that a decree specifically dealt with convents of women".
- ²⁴ John A. Nichols, "Cistercian Nuns in Twelfth and Thirteenth Century England", *Hidden Springs: Cistercian Monastic Women*, ed. John A. Nichols and Lillian Thomas Shank (Kalamazoo: Cistercian Publications, 1995), ss. 49 - 61, esp. S. 50.
- ²⁵ Som i Sally Thompson (note 23 ovenfor), s. 239: "In 1222 the Cistercian abbots petitioned the pope with the request that they should not be forced to send monks to live with nuns and help them with their temporal affairs for *vergit enim res ista ad praeiudicium ordinis et periculum animarum*." (denne sag udvikler sig til skade for ordenen og til fare for sjæle)
- ²⁶ *Exordium Magnum Cisterciense*, ed. Bruno Griesser (Roma: Editiones Cistercienses, 1961), Dist. Secunda, cap. 20, ss. 115 - 117.: "Nam signa, quae tunc iam radiare coeperant, ita cessavere, ut ex illa die et deinceps nunquam publica miracula facere visus sit..."
- ²⁷ Se Gina Smith (note 21 ovenfor) s. 38.
- ²⁸ Se for eksempel Brenda M. Bolton, "Vitae Matrum: A Further As-

pect of the Frauenfrage", *Medieval Women* (note 23 ovenfor), ss. 253 - 273.

²⁹ Gina Smith (note 21 ovenfor) s. 31.

³⁰ *Abbed Vilhelms Breve* er en del af DD I, 3. Dette brev (1. 27) er på ss. 323 - 324 i det tilsvarende bind af *Danmarks Riges Breve*.

³¹ Se min *Friendship and Community: The Monastic Experience 350 - 1250* (Kalamazoo: Cistercian, 1988), specielt ss. 355 - 363.

³² Se Anette Kruse, "Absalon og Roskilde Domkirke", *Absalon. Fædrelandets fader* (note ovenfor), ss. 106 - 118, specielt ss. 112 - 113.